

Pro Memoria

Profesor Zbigniew Stankiewicz - *badacz dziejów wsi doby zaborów* (7 I 1930 - 28 XII 1990)

W grudniu 2000 r. mija dziesiąta rocznica śmierci prof. dr habil. Zbigniewa Stankiewicza, jednego z bardziej cenionych badaczy dziejów wsi polskiej okresu zaborów. Autorytet historiografii polskiej, Stefan Kieniewicz, widział w Zbigniewie Stankiewiczu również jednego z najwybitniejszych znawców problematyki społeczno - politycznej XIX w. Niestety, w wydanym ostatnio *Zarysie historii historiografii polskiej* pióra Andrzeja F. Grabskiego, nie znajdujemy nazwiska tego cenionego, a jednocześnie lubianego i szanowanego w ogólnopolskim środowisku historycznym badacza. Dlatego warto przypomnieć sylwetkę zmarłego Profesora, tym bardziej, iż przez dwa lata kierował pracami Naszego Zespołu.

Urodził się 7 stycznia 1930 r. w Sosnowcu. Po zakończeniu II wojny światowej ukończył w Łodzi Gimnazjum i Liceum M. Kopernika. W latach 1949 - 1952 studiował prawo na Uniwersytecie Łódzkim pod kierunkiem prof. Stanisława Śreniowskiego. Następnie kontynuował studia w Instytucie Historii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 1953 r. uzyskał stopień magistra na podstawie pracy o ustawodawstwie uwłaszczeniowym rządu powstania styczniowego, pisanej pod kierunkiem prof. Bogusława Leśnodorskiego. Szybko dostrzeżone zostały Jego predyspozycje do pracy naukowej i pomimo zamieszkiwania w Łodzi, w 1954 r. został zaangażowany do Instytutu Historii PAN w Warszawie. Od samego początku swojej pracy naukowej prowadził badania źródłowe dotyczące sprawy chłopskiej (wówczas głównie w Archiwum w Radomiu). W Instytucie Historii PAN uczestniczył w pracach pracowni kierowanych przez profesorów: B. Leśnodorskiego, S. Kieniewicza, Witolda Kulę i Janinę Leskiewiczową. Jednocześnie związany był z seminarium swojego pierwszego mistrza prof. S. Śreniowskiego w UŁ. Okres warszawski uwieńczył rozprawą pt. *Serwituty w dobrach rządowych Królestwa Polskiego w latach 1815-1870* napisaną pod kierunkiem prof. S. Kieniewicza, na podstawie której uzyskał stopień doktora (1962 r.).

W tym czasie zaprezentował się także na szerokim forum naukowym. W stopniu magistra, był referentem wśród profesorów na bardzo istotnym dla nauki historycznej, w związku z podjętym rozrachunkiem ze stalinizacją, VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie (wrzesień 1958 r.). Wygłosił wówczas referat „Z problematyki ostatnich badań nad przemianami struktury agrarnej Królestwa Polskiego w latach 1815 - 1864”, który został dobrze przyjęty przez znawców spraw agrarnych i metodologicznie oceniony jako

nowatorski.

W 1962 r. ówczesny doktor, dzięki osobistym referencjom i staraniom prof. S. Kieniewicza, został zatrudniony na stanowisku adiunkta w nowo utworzonym w Instytucie Historii UŁ - Zakładzie Historii Wsi, którego kierownikiem została prof. Helena Brodowska.

W blisko 30 - letniej pracy na tej Uczelni Z. Stankiewicz przeszedł kolejne stopnie kariery naukowej i pełnił szereg istotnych funkcji organizacyjnych. W 1968 r. habilitował się na podstawie rozprawy pt. *Reformy czynszowe dóbr skarbowych Królestwa Polskiego*, która uzyskała wysoką ocenę recenzentów: prof. S. Kieniewicza i prof. H. Brodowskiej. W 1969 r. uzyskał stopień docenta, a następnie w 1983 r. powołany został na stanowisko profesora nadzwyczajnego. Na niespełna miesiąc przed śmiercią mianowany został profesorem zwyczajnym (1 XII 1990 r.).

W ostatnich latach życia (1984 - 1990) był dyrektorem Instytutu Historii UŁ, a wcześniej od 1981 r. zastępcą dyrektora ds. naukowych. Pełnił również funkcję prodziekana Wydz. Filozoficzno - Historycznego w latach 1973 - 1978, opiekował się Kółem Naukowym Historyków.

Szczególnie duże zasługi położył w zakresie rozbudowy i usprawnienia studiów zaocznych dla nauczycieli i przez wiele lat kierował pracami Studium Zaocznego.

Zbigniew Stankiewicz przez blisko dziesięć lat uczestniczył w pracach Redakcji Naukowo - Dydaktycznej „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, pełniąc w niej również funkcję redaktora.

Profesor jednocześnie aktywnie działał w różnych komisjach ogólnouczelnianych, wydziałowych i instytutowych (m.in. był przewodniczącym obchodów 40 - lecia istnienia IH UŁ) oraz w ciałach koleżeńskich.

W 1989 r. objął po prof. H. Brodowskiej kierownictwo prężnie działającego Interdyscyplinarnego Zespołu Naukowo - Badawczego Struktur i Przemian Społecznych Wsi Polskiej XIX - XX w. Swoimi pytaniami pobudzał do przemyśleń, imponował inwencją twórczą. Zaplanował program pracy Zespołu wybiegający poza realizowany dotychczas. Zamierzał podjąć porównawcze badania wsi polskiej z francuską i innych krajów Europy. Projektowane na szeroką skalę zamierzenia badawcze, nierzadko ponad możliwości źródłowe i warsztatowe, budziły niepokój a niejednokrotnie pewien krytycyzm niektórych członków Zespołu. Niestety, nieuleczalna choroba nie pozwoliła już Profesorowi na realizację zamierzeń.

Zbigniew Stankiewicz doceniany był w ogólnopolskim środowisku historycznym, zapraszano Go do pracy w komisjach problemowych PTH. Aktywnie działał w Komisjach Komitetu Nauk Historycznych PAN: Struktury Wsi; Ruchów Społecznych; Wydawnictw Źródłowych. Współpracował z Zakładem Historii Ruchu Ludowego przy Naczelnym Komitecie ZSL. Profesor Stankiewicz od 1969 r. był członkiem ŁTN. Prowadził ożywioną współpracę naukową z uni-

wersytetami w Lyon, Nantes, Moskwie i z Instytutem Słowianowiedzenia Akademii Nauk ZSRR. Był współpracownikiem wielu pism naukowych za granicą i w kraju.

Działalność naukowa Profesora była nadzwyczaj szeroka. Z wykształcenia prawnik, z wieloletnim stażem badań archiwalnych i zajęciami w pracowniach profesorów - historyków o różnej specjalności, jak np. historia prawa, historia społeczno - gospodarcza, historia polityczna, miał Zbigniew Stankiewicz duże możliwości rozwinięcia własnego warsztatu badawczego. Prawno - ustrojowe zainteresowania i pewne w tej specjalności przygotowanie wzbogacił, a przede wszystkim powiązał z ogólnohistorycznym procesem, który badał źródłowo w określonym czasie i wybranym przedmiocie zagadnień.

Podstawowe kierunki prowadzonych badań mieściły się przede wszystkim w ramach historii Polski doby rozbiorów, na którą przypadło przejście społeczeństwa i gospodarki od feudalizmu do kapitalizmu, tj. od końca XVIII w. i prób reform królewskich w okresie stanisławowskim, po początki XX w. W szczególności zajmował się przemianami zachodzącymi w strukturach społecznych mieszkańców wsi (chłopów i szlachty) oraz związaną z tym aktywnością państw zaborczych, polskich władz powstańczych i działaczy prywatnych. Z metodologicznego punktu widzenia zajmował się zwłaszcza kwestią wzajemnych zależności między państwem i prawem a rozwojem społecznym. Podjął badania porównawcze polskiej wsi i innych krajów Europy (model wschodnio - a zachodnioeuropejski).

Istotne miejsce w pracy badawczej Profesora zajął problem rozwoju myśli społeczno - politycznej szlachty i ziemiaństwa, a przede wszystkim kwestia ugody politycznej. Wiele lat pracy naukowej poświęcił postaci Aleksandra Wielopolskiego i jego syna Zygmunta, a także poglądom Tomasza Potockiego i Aleksandra Ostrowskiego. Pisał o szlachcie - ziemianach w ogólności, jej stosunku do reform włościańskich, instytucji wiejskich (szkoły i gminy), opinii o chłopach i mentalności społeczno - politycznej samego ziemiaństwa.

Prowadził studia nad polskimi zrywami narodowowyzwoleńczymi w XIX wieku, a głównie zagadnieniami ustrojowymi i organizacją państwa podziemnego w czasie powstania styczniowego. Jak można sądzić ze stanu naszej historiografii, wniósł Profesor Stankiewicz własną cegiełkę do literatury prawno - ustrojowej o podziemnym państwie polskim i działaniach jego rządu, wyróżniając się tym, iż badał funkcjonowanie prawa w życiu społeczności i politycznej działalności ekip rządzących.

W początkowym okresie swojej pracy naukowej został zaproszony do współpracy w zespole historyków polskich i historyków z byłego ZSRR, której pokłosiem jest fundamentalne wydawnictwo źródłowe, dotyczące szeroko ujętych dziejów powstania styczniowego. Zbigniew Stankiewicz jest współautorem dwu obszernych tomów: *Chłopi i sprawa chłopska w powstaniu styczniowym* (wyd. 1962 r.) oraz *Zeznania śledcze o powstaniu styczniowym 1863 r.* (wyd. 1965 r.)

Profesor Stankiewicz opublikował ponad 100 pozycji i są to w przeważającej większości książki, bądź artykuły i studia zamieszczone w najpoważniejszych czasopismach naukowych i pracach zbiorowych. Szereg z nich znajduje się nie tylko w krajowym obiegu naukowym, lecz znane są m.in. we francuskim, niemieckim i rosyjskim piśmiennictwie historycznym.¹

W wielkiej pięciotomowej pracy zespołowej *Historia państwa i prawa Polski* pod redakcją J. Bardacha i M. Senkowskiej - Gluck, tom trzeci: *Od rozbiorów do uwłaszczenia* (wyd. 1981 r.) jest w większości (blisko 400 stron) autorstwa Zbigniewa Stankiewicza. Pracą w tej publikacji zapewnił sobie trwałą pamięć i obecność w historiografii polskiej, gdyż syntezy nie powstają prędko, a ich przydatność wydaje się być zapewniona na lata w obiegu nie tylko uniwersyteckim. Jego książka *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego* (wyd. 1967 r.) stanowi klasyczną pozycję w polskiej biografistyce i jest wielokrotnie cytowana przez badaczy.

Ważną rolę w dorobku naukowym Profesora odgrywa obszerne studium *Zasady uwłaszczenia chłopów w Królestwie Polskim* zamieszczone w zbiorze pod redakcją H. Brodowskiej *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego* (wyd. 1966 r.). W pracy tej rozwinął koncepcję swojego pierwszego mistrza S. Śreniowskiego o uwłaszczeniu rozumianym jako proces wieloetapowy, który czynił postępy i miał okresy regresu.

Przygotowania publikacji o rozwoju myśli społeczno - politycznej szlachty w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim poprzedziły fragmenty, będące rozdziałami poważnych prac zbiorowych m.in.: *Szlachta - ziemianie w świetle ankiety włościańskiej 1814 roku*, [w:] *Ziemiaństwo polskie 1795 - 1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, pod red. J. Leskiewiczowej (wyd. 1985 r.); *Gmina w opinii ziemiaństwa w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, [w:] *Gmina wiejska i jej samorząd*, pod red. H. Brodowskiej (wyd. 1989 r.); *Ziemiaństwo wobec systemu Wielopolskiego*, [w:] *Powstanie styczniowe 1863 - 1864. Wrzenie. Bój. Europa*, red. S. Kalembka (wyd. 1990 r.)

Należy również wspomnieć o nagrodzonej książce, pisanej niejako na zamówienie LSW na stulecie ruchu robotniczego, pt. *Kwestia chłopska w okresie narodzin polskiego ruchu robotniczego* (wyd. 1985 r.).

Warto także wskazać, iż recenzje książek, jakich dokonywał Profesor, były nierzadko krytyczne, wywoływały one polemiki, niekiedy głośnie w środowisku historycznym.

Wszystko to nie oddaje jednak w pełni twórczości Profesora Stankiewicza, jedynie przypomina czym się interesował, nad jakimi problemami pracował, jak

1 Pełną bibliografię drukowanych prac prof. Z. Stankiewicza zob.: J. Kita, M. Kostrzewska, Bibliografia prac drukowanych profesora doktora habilitowanego Zbigniewa Stankiewicza, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia historica”, 1992, z. 46, s. 15 - 25.

znaczące osiągał wyniki. Należał On do nielicznej grupy badaczy pracujących nad dziejami wsi doby zaborów.

W ostatnich latach życia Zbigniew Stankiewicz walczył, z wielkim pragnieniem życia, z nieuleczalną chorobą. Nie poddawał się jej i snuł marzenia o rozwinięciu twórczości własnej i kierowanego Zespołu. Niestety choroba była silniejsza i 28 grudnia 1990 r. Profesor Zbigniew Stankiewicz umiera. Nauka utraciła znakomitego badacza dziejów wsi polskiej i znawcę problematyki społeczno - politycznej XIX w., a my człowieka lubianego, obdarzonego poczuciem humoru, szefa, kolege, przyjaciela.

Jarosław Kita